

24. Marian S.F. Sărbătorile la români. Studiu etnografic / Editie îngrijită și introducere de I.Datcu. – București: Editura "Grai și Suflet – Cultura Națională", 2001. – Vol.I. – 222 p.; Vol.II. – 216 p.; Vol.III. – 244 p.
25. Marian S.F. Mitologie românească (Editie îngrijită de A.Olteanu). – București: Paideia, 2000. – 200 p.
26. Monografia comunei Valea-Seacă. Județul Câmpulung / întocmită de D. Timu. – Câmpulung-Moldovenesc: Școala Română, 1939.
27. Mușlea I., Bârlea O. Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P.Hășdeu. – București: Minerva, 1970.
28. Niculiță-Voronca E. Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică (Editie îngrijită de V. Durnea). – Iași: Polirom, 1998. – Vol.I. – 496 p.; București: Saeculum I.O., 1998. – Vol.II. – 495 p.
29. Pamfile T. Văzduhul după credințele poporului român. – București, 1916.
30. Papahagi T. Mic dicționar folcloric. Spicuri folclorice și etnografice comparate. – București: Minerva, 1979. – P. 247.
31. Sărbători și obiceiuri. Răspunsurile la chestionarele Atlasului Etnografic Român. Moldova. – București: Editura enciclopedică, 2004. – T.IV.
32. Taloș I. Solomonarul în credințele și legende populare românești // Anuar de lingvistică și istorie literară. – Iași, 1976. – T.XXV. – P.39–53.
33. Tocilescu G.G. Izvoare privind istoria României. – București: Editura Academiei RPR, 1964. – Vol.I. – P.635.
34. Voronca E.N. Datinele și credințele poporului român. – Cernăuți: Tipografia Isidor Wiegler, 1903.
35. Vulcănescu R. Mitologie română. – București: Editura Academiei RSR, 1985. – 712 p.

This article investigates the material about the existence of people on the territory of Bukovyna during the XIX–XX centuries, who worked as professional hail-keepers and kept hail-clouds away from the village and fields of hail-keepers. Special attention is paid to historic transformation of the mentioned rites, which resulted in average villagers in-charge ringing church bells or "beating metal" at the sight of hail-clouds approaching at the modern stage.

Key words: Bukovyna, hail-keepers, rites.

УДК.393.(47.86/87)

ББК.63.52(23=4Укр)

М.І. Мельникович

ДИНАМІКА СМЕРТНОСТІ НА БОЙКІВЩИНІ В ХІХ СТОЛІТТІ

Погане медичне обслуговування, антисанітарні умови, епідемії холери 1831, 1847 років були основними причинами високої смертності серед бойків. У статті йдеться про погіршення життя і побуту населення Бойківщини та про згубний вплив надмірного вживання алкоголю в ХІХ ст. Зіставляються статистичні дані Австро-Угорської монархії та країн Західної Європи.

Ключові слова: смертність, тривалість життя, народжуваність, коефіцієнт смертності.

Проблема статистичного вивчення демографічних процесів на Бойківщині, зокрема, смертності та її впливу на побут, структуру й становище бойківської родини займає важливе значення в дослідженні соціально-економічних процесів у даному регіоні. Актуальність проблеми полягає в тому, що вона мало вивчена, хоча певну увагу їй приділяли М.Зубрицький, В.Гнатюк, Ю.Бачинський, В.Кубійович, С.Копчак [5, 6, 7, 8, 13]. Дана стаття, не претендуючи на вичерпність поставленої проблематики, наводить короткі статистичні дані щодо смертності населення на Бойківщині в ХІХ ст.

Предметом дослідження виступає динаміка смертності на Бойківщині в ХІХ столітті. Об'єкт вивчення – бойківська етнографічна група.

Метою дослідження є безпосередній аналіз причин і наслідків смертності на Бойківщині в ХІХ ст.

Смертність населення визначалася чималою кількістю факторів, які, як правило, полягали у феодальному способі виробництва населення. Основними з них, крім загального економічного становища селянства, були систематичні епідемії та голод, антисанітарні умови життя і побуту населення Бойківщини, відсутність медичної допомоги тощо. Смертність, звичаї й обряди, пов'язані з нею, в українській етнографії

вивчені найменше, хоч вони, в силу своєї консервативності, зберегли найбільше архаїчних ритуалів і вірувань, які сягають ще в дохристиянську добу. Бойки вірили, що чим точніше дотримуватися стародавніх ритуалів, тим більше забезпечується спокійне перебування душі померлого в потойбічному світі, а також зростає можливість потрапити до раю. Можливо, причиною такої непопулярності даної проблематики є природжена відраза людини до смерті та всього того, що з нею пов'язане.

За твердженнями М.Паньківа, в українській традиційній культурі побутували вірування, що смерть людини є лише переходом з одного світу в інший. Тому її похоронно-поминальна звичаєвість і обрядовість спрямовані на забезпечення померлому успішного переходу душі до раю, віддання померлому останньої шани й разом із тим задобрення живими покійника різними обрядовими діями, щоб не допустити його до активного вмішування у справи членів родини, односельців, захистити домашніх тварин і посіви від його впливу. Адже померлі родичі можуть опікуватися живими, а можуть і нашкодити, якщо не буде їм належного шанування [14, с.59].

Стихійні лиха негативно впливали на загальний стан розвитку господарства, вони були одним з основних факторів, які викликали голод та епідемії, а це, у свою чергу, було причиною смерті десятків тисяч людей і при цьому смертність населення набагато перевищувала його народжуваність.

Крім голоду, епідемій, воєн, істотний вплив на її рівень мали також відсутність медичної допомоги та побутова антисанітарія.

Смертність населення на Бойківщині в першій половині ХІХ ст. у цілому була дещо нижчою, ніж у другій половині цього ж століття. Якщо не брати до уваги роки, коли мала місце епідемія холери, то середня величина загального коефіцієнта смертності коливалась у межах 28–30 чол. на 1000 населення. Звичайно, що в різні часи спостерігалися і певні відхилення від норми. Наприклад, у 1818–1824 рр. середній коефіцієнт смертності населення становив тут від 22,2 до 26, а в 1868–1876 рр. – від 29,6 до 34,8 на 1000 чоловік. В окремих округах він був ще більшим [1, с.147].

Для порівняння зауважимо, що коефіцієнти смертності населення Швеції за десятиріччя, з 1800 до 1810 рр., коливалися від 23,7 до 40,0 чол., із 1861 до 1871 рр. – від 18,8 до 23,7 чол. на 1000 чоловік. Майже такі ж коефіцієнти смертності були характерні для Франції і Данії. У Росії спостерігаємо зворотний процес, тобто коефіцієнти смертності збільшуються. Наприклад, у 1801–1810 рр. коефіцієнт смертності становив тут 27,1, у 1821–1830 рр. – 27,5, у 1870–1881 рр. – 39,4 [6, с.64].

Про масштаби й наслідки епідемії холери в 1831 р. може дати уявлення хоча б те, що в німецьких державах та Англії від неї загинуло 50 тис. чол., а на одній лише Бойківщині – 91,5 тис. чол. У цей час на 1000 чоловік у Стрийському окрузі коефіцієнт смертності досяг 86,2, у Самбірському – 77,9 [9, с.29].

У наступні роки спостерігалось деяке зменшення летальних наслідків від хвороби. Це можна пояснити тим, що під час епідемії вмирили переважно діти, хворі й люди похилого віку.

У 1847 р. знову мала місце сильна й більш триваліша, ніж у 1831 р., епідемія холери, під час якої в Сяноцькому та Самбірському округах коефіцієнт смертності становив 104,7 на 1000 населення. Такого високого коефіцієнта смертності на Бойківщині не було зафіксовано офіційною статистикою з часів її існування. У Турківському окрузі коефіцієнт смертності становив 85,7, Стрийському – 55,4, а от у Станіславському – 30,9 [5, с.23].

Аналізуючи вплив епідемії холери й інших захворювань на смертність населення Бойківщини в першій половині ХІХ ст., слід зауважити, що порівняно з попередніми століттями спостерігалася тенденція до зменшення, а їх наслідки ставали менш відчутними. Якщо раніше мова йшла про десятки відсотків загиблих, то при епідеміях холери в ХІХ ст. йдеться про 1%, а іноді навіть і менше. Наприклад, кількість жертв

епідемії холери в Росії в 1848 р. складає дещо більше 1% загальної чисельності населення; в Англії найсильніша епідемія холери знищила не більше 0,3% населення [7].

Смертність від холери в XIX ст. на Бойківщині була набагато більшою, ніж у Західній Європі. Наприклад, у 1831 р. від епідемії холери на Бойківщині загинуло 6,8% населення, в 1847 р. – 8,2%, в 1848 р. – 4,8%. А в пересічні роки від різних епідемічних захворювань гинуло всього 1% населення [8, с.203].

Одним з основних факторів, що впливали на загальний рівень смертності населення, була дитяча смертність, яка в кінці XIX ст. характеризувалася високими показниками.

Розрахунок, зроблений станом на 1851 рік, показує, що на Бойківщині смертність серед дітей, народжених поза шлюбом, була вищою на 10% порівняно зі смертністю шлюбних дітей. На першому році життя помирала третина (30,7%) всіх позашлюбних дітей, зокрема у віці до одного місяця – 12,1%, від одного до шести місяців – 12% і від шести місяців до року – 6,6%. Законнонароджених дітей помирало 20,7%: у віці до одного місяця – 8,1%, від одного до шести місяців – 7,2%, від шести до дванадцяти місяців – 5,4% [8, с.119].

Аналізуючи смертність населення за віком, зауважуємо, що в першій чверті минулого століття в Європі 20–25% усіх народжених помирало на першому році життя, 30–40% – у віці від 1 до 6–9 років, 40–50% – у віці від 6–9 до 20–22 років. З кожних 1000 народжених в одному році наприкінці першого року їх життя залишалося лише 767, наприкінці десятого року – 551, двадцятого року – 502, тридцятого року – 438, сорокового року – 369, п'ятдесятого року – 297, а до 60 років доживало всього 213 чоловік [9, с.119].

Середня тривалість життя населення Європи становила 35 років, а населення Бойківщини – ще менше.

За офіційними урядовими даними, в 1889 р. середній вік жінок Бойківщини становив 31,7, а чоловіків – 33,2 року. Середній вік померлих становив тут 25,1 року [2, с.16]. До 20 років доживало 42% населення Бойківщини, до 40–29%, а до 60–12% населення [8, с.263].

Однак дані щодо розподілу померлих за віком на території Бойківщини не зовсім відповідають реальній дійсності. Це викликано тим, що першоджерела (матеріали санітарної статистики, методика збору та обробки яких знаходилася ще на стадії становлення) є неповними й не зовсім вірогідними. Особливо це стосується показника смертності дітей до одного року. Бо навряд чи можна вважати реальним таке положення, коли на Бойківщині в другій половині XIX ст. питома вага померлих у віці до одного року становила 25–30% усіх померлих, а в усіх австрійських землях (значна частина яких за економічним і культурним розвитком, а також за рівнем матеріального життя і станом медичного обслуговування була в кращому стані порівняно з Галичиною) цей показник у 1879 р. становив 30–35% [4, с.78].

Найбільша питома вага померлих припадала на весняні місяці. Розподіл померлих щодо пір року в кінці XIX ст. для населення Австро-Угорщини був таким (%):

повіти	Стрийський	Дрогобицький	Австро-Угорщина
Весна	32,0	30,0	29,6
Літо	26,5	25,1	24,8
Осінь	23,6	23,9	22,8
Зима	22,9	24,0	22,8 [7, с.117].

Аналізуючи смертність населення, часто не враховується такий важливий фактор, який впливає на коефіцієнт смертності, як смертність жінок, що вмирають під час пологів.

Наприклад, кількість жінок, які помирали під час пологів у Пруссії, значно перевищувала втрати від тифу. У 1905 і 1906 рр. кількість померлих від тифу становила на кожні 1000 жінок відповідно 0,73 і 0,62%, а померлих під час пологів – 2,13 і 1,97% [6, с.170].

Щоб уявити рівень медичного обслуговування, а також загальні побутові умови бойків, зауважимо, що на кожну 1000 жінок при пологах помирало близько 1,78. Це нечувано високий коефіцієнт. Лише в 1890 р. на Бойківщині від різних епідемічних захворювань померло близько 4 тис. жінок, а від важких пологів – 2134 жінки, або 2,2% загальної кількості померлих [8, с.99].

У 1898 р., за даними офіційної державної статистики для населення Бойківщини з кожної 1000 померлих від “звичайних” або “побутових” причин померло 856,4 чол., від нещасних випадків у видобувній промисловості – 59,6 чол. і від різних епідемічних захворювань – 44,2 чол., від важких пологів – 11,2 жінок [7]. У другій половині ХІХ ст. (1889 р.) на Бойківщині налічувалося лише 76 лікарів, 93 акушери й 64 аптекарі [1]. Тому не дивно, що багато повітів Бойківщини за смертістю населення займали одне з перших місць у Галичині. Наприклад, у 1875 р. на кожні 1000 чоловік у Долинському повіті помирало 55, у Дрогобицькому – 50 і Турківському – 54 чол. [3, с.47].

Розглядаючи фактори, які призводили до високої смертності населення, Іван Франко зауважив: “Селянство скрізь жило ще безправне, занедбане і погорджене; сама агрикультурна техніка стояла на низькій ступні розвою, а тимчасово зріст великих міст та промислових центрів творив уже великі джерела консумції, яким місцева продукція далеко не вистачала”. Стан “агрикультури” в Польщі й Галичині “був не ліпший, а подекуди і гірший, як у інших краях, то не подивуємо, що й тут селянське життя, се один довгий ряд хитань між деяким достатком і голодуванням, і ряд шалених скоків цін то вниз, то вгору, ряд голодовок, і пошестей, елементарних катастроф, не вчисляючи вже внутрішні політичні заколоти...” [15, с.98].

Надзвичайно згубно на стан здоров'я, середню тривалість життя і загальний коефіцієнт смертності населення Бойківщини впливало виробництво горілки. Винокурню мав кожен маєток, тому виробництво алкоголю являло собою найбільш квітучу галузь промисловості Бойківщини. І не випадково Іван Франко в роботі “Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині” акцентував, що після захоплення Галичини новий австрійський уряд “заборонив тільки деякі надто вже огидні надужиття, наприклад, силування селян до побирання певної кількості горілки з панських гуралень і до відроблювання тої горілки панщиною” [8, с.123]. У 1864 р. прибуток із пропінації (це право дідичів, поміщиків і великих міст на території своїх маєтків виробляти й продавати спиртні напої – горілку, пиво й мед) становив у Галичині 5 млн., а в 1876 р. – 54 млн. ринських. Шинків у тому ж році в Галичині налічувалося 23269, тобто один шинок припадав на 233 чол., а на одну особу на рік припадало 26 літрів горілки [9].

Згубний вплив горілки на здоров'я і смертність бойків, шалена діяльність лихварів – усе це давало можливість економісту середини ХІХ ст. В.Навроцькому, який добре знав побут і нужди селян у 1874 р., констатувати: “Кожний новозакладений шинок відбиває майже у сотні селянських дітей можливість шкільної освіти: на кожному риньським, видушенім із орендаря шляхтичем Галичини, більше проти його західного товариша, закрєпла кров самоубивці і тих п'яниць, що гинуть кожного року в шинкових і весільних війнах, кожний крейцер добутий на продажі горілки, обмитий не тільки кровавим потом, але й слізьми селянських родин над утратою дорослих і недорослих рідних, котрим горілка завчасу забрала життєві сили” [10, с.125].

Отже, смертність населення визначалася чималою кількістю факторів, які залежали від характеру феодального способу виробництва. Основними з них, крім загального економічного становища селянства, були систематичні епідемії та голод, антисанітарні умови життя і побуту населення Бойківщини, відсутність медичної допомоги. Надзвичайно згубно на стан здоров'я, середню тривалість життя і загальний коефіцієнт смертності населення Бойківщини впливало виробництво горілки. Неврожай і голод у 1847 р. після двох попередніх неурожайних років викликали так званий "голодний тиф". Про масштаби епідемії можна судити з того, що на Бойківщині померло від голоду в той період близько 100 тис. чоловік. Особливо високою була смертність серед дітей. Вищеперераховані причини зумовили більш високий рівень міграції бойків порівняно з представниками інших етнографічних груп. Усе це, в цілому, негативно впливало на становище пересічної бойківської родини, особливо структури й кількості членів сім'ї та її внутрісімейних стосунків.

Відтак поданий матеріал несе відповідну практичну значимість, бо може бути використаний при написанні узагальнюючих праць з української етнології, в підготовці різних навчальних посібників з історії та краєзнавства, розвитку культурно-наукового обміну й туризму.

1. Центральний Державний історичний архів у Львові. – Ф.146, оп.7, од. Збер.402, арк.146–168.
2. Podręcznik statystyki Galicyi. – Lwów, 1889. – Т.VI.
3. Podręcznik statystyki Galicyi. – Lwów, 1897. – Т.V.
4. Völlständiges örtschaften – Verzeichniss der im Reichsrate vertretenen. Königreiche und Länder nach den Ergebnissen der Völkszählung vom 31 Dezember 1880. – Wien, 1882.
5. Бачинський Ю. Українська еміграція в З'єднаних Державах Америки. – Львів, 1914.
6. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди // Етнографічний збірник НТШ. – Т.31–32. – Львів, 1912.
7. Зубрицький М. Похоронні звичаї та обряди в Мшанці та сусідніх селах Старосамбірського, Турчанського повітів // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т.31–32. – С.211–226.
8. Зубрицький М. Урядові заходи проти холери в 1831 р. // Записки НТШ. – Львів, 1908. – Т.81.
9. Качараба С., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890–1914 рр. – Львів, 1995. – 124 с.
10. Копчак С.І., Мойсеєнко В.І., Романюк М.Д. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття (Статистико-демографічне дослідження). – Львів, 1996.
11. Копчак С.І. Населення Українського Прикарпаття (Історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період. – Львів, 1974.
12. Копчак В.П., Копчак С.И. Население Закарпатья за 100 лет. Статистико-демографическое исследование. – Львов, 1977.
13. Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.1.1939. Національна статистика Галичини. – Вісбаден, 1983.
14. Паньків М. Похоронно-поминальні звичаї і обряди на Покутті // Наукові записки. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2001. – Вип.5–6. – С.59.
15. Франко І.Я. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1982. – Т.36. – С.68–99.

This article tells about the mortality in the Boykiwshchyna region in the XIX century. The author describes the causes and the results of the infertile years, wars, epidemic of cholera, bad medical service. Besides it tells about the bad influence of gorilka, on people's health and their age. The level of children's death was extremely nigh. All those facts influence on the structure, and the amount of the family members and its inner family relationships negative.

Key words: mortality, cholera, gorilka, childbirth, insanitary.